

TANZİMÂT DÖNEMİNE AİT NEŞREDİLMEMİŞ OSMANLI NİZAMNÂMELERİNDE KADININ YERİ

THE WOMAN’S PLACE IN SOCIETY IN UNPUBLISHED OTTOMAN NİZAMNÂ FROM TANZİMÂT PERIOD

N. Fahri TAŞ¹

ÖZET: Kadın, hukûk târihinin her döneminde ya yok sayılmış veya erkeklere tanınan haklardan bir kısmının verilmesiyle iltifâta! Bulunulmuştur. Bu anlayışın temelinde; kanûn koyucularının erkekler olması ve toplumların sosyal statüsünde erkeğin egemen olmasıdır. Erkek egemenliği bağlamında; “kadının bir meta olarak görülmesi”, kadına ailede biçilen rol gereği “eğitim ve kültürel yönden zayıf durumda olması”, “kadının fizikî yapısının erkeğe kıyasla güçsüz olması”, kadın, erkek ile tanımlandığından “insan, fert ve kimlik sahibi olarak düşünülmemesi...” anlayışının bir sonucudur.

Toplumların kadına karşı bu bakış açısı, kadın ve erkek ayrımını ortaya çıkarmıştır. Gerçekte ise toplumların temelini teşkil eden çekirdek oluşum ailedir. Aile ise evlilik bağı ile kadın ve erkekten oluşmaktadır. Bu iki cinsiyetin bir araya gelmemesi durumunda aile olmaz. Ailenin teşekkülünde kadın ve erkek eşit oranda rol oynamaktadır. Bu düşüncenin hâkim kılınması, cinsiyet ayrımını ortadan kaldıracaktır. Ancak cinsiyet ayrımının ortadan kaldırılması uzun yıllar almıştır. Günümüzde dahi, bu ayrımın varlığını söylemek güç olsa da bir hakikattir.

Anahtar sözcükler: Kadın. Hürriyet, Hakk, Hukûk, Adâlet

ABSTRACT: Women, at every period of law history, are ignored, or complimented a portion of the rights granted to men. This understanding is based on men-dominated society and laws that created by men only. Women have been seen as "a commodity to buy and sell", "lower quality in education and culture", "fragile in physical aspects", and "not having an identity as human or individual" As a result of male domination.

This point of view of society against women bears gender discrimination in favor of men. In reality, the core of society is the family. The family is composed of men and women in matrimony. In the absence of these two genders together there would be no family. men and women play equal roles in Composing the family. This view point will eliminate genderbased discrimination. However, the elimination of gender discrimination has taken many years. Even today, it is difficult to say the gender discrimination is completely eliminated

Keywords: Women. Liberty, Rights, Law, Justice

GİRİŞ

Modern hukûk anlayışında kadın hakları ilk defa 17 Haziran 1789 Fransız İhtilâli ile gündeme gelmiş “Declaration des droits de l’homme et du citoyen” (İnsan Hakları ve Vatandaş Beyannâmesi) bildirgesi yayımlanmıştır. İhtilâle destek veren kadınlar, bu bildirmede erkeklerden bahsedildiğini fark ederek bildirgeyi Versailles sarayında 26 Ağustos 1789 yılında “Declaration des droits de “homme – femme” et du citoyen” şeklinde değiştirerek femme

¹ Prof. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi. nfatas@gmail.com

20-23 Ekim 2014 târihinde Medeniyet ve Kadın başlıklı Uluslararası Sempozyumu’na bildiri olarak sunulmuştur.

(kadın) lafsını eklemiştir. XVI. Louis 5 Ekim 1789'da beyannâmeyi onaylayarak yürürlüğe girmiştir. Ancak bu ifâdeler kağıt üzerinde kalmış ve Fransa'da kadınlara seçme ve seçilme hakkı 155 yıl sonra verilmiştir.²

Avrupa ülkeleri içinde kadınlara ilk seçme-seçilme hakkını 1906 yılında Finlandiya vermiştir. Kadınlara seçme-seçilme hakkı Rusya'da 1917, Almanya ve Avusturya'da 1918, Amerika'da 1920, İngiltere'de 1928, Türkiye'de 1934, Fransa'da 1944, İtalya'da 1946, İsviçre'de ise ancak 1971 yılında tanınmıştır.

Kadın hakları derken, akla gelen ilk hakk seçme-seçilme hakkı olarak düşünülmektedir. Hâl bu ki insan denem varlığın toplumsal alandaki her türlü sosyal statüsünün cinsiyet ayrımı gözetilmeden kadına da verilmiş olmasıdır. Kadını bir birey olarak değerlendirip insan hakk ve hürriyetlerine tam anlamıyla sâhip olması için daha uzun zamana ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Türk târihinde ise batı hukûku normunda kadın hakk ve hürriyetine dâir yazılı hükümler, Tanzîmât'ın ilânından sonra yapılan hukûkî düzenlemelerde yer aldığı görülmektedir.

3 Kasım 1839 târihinde ilân edilen Tanzîmât Fermânı ile Osmanlı Devleti'nin idârî tarzı ve ilkelerinde önemli değişikliklerin olduğu, bu yeni hukûk düzeninin Osmanlı toplumunda derin izler ve yapısal farklılıkları ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Tanzîmât Dönemi hukûkî düzenlemelerin yer aldığı resmî neşriyat şunlardır:

Takvîm-i Vekayi`: 11 Teşrin-i sâni 1247 (23 Kasım 1831) târihinde yayım hayatına başlayan ilk Osmanlı gazetesidir. 1831-1878 yılları arasında haftada bir olmak üzere yarı resmî olarak neşredilmiştir. 1878 - 10 Eylül 1923 târihleri arasında düzensiz olarak yayımlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde 7 Ekim 1920 yılından beri neşredilen Ceride-i Resmîye ile 10 Eylül 1923 günü birleştirilerek bu isim ile yayım hayatını sürdürmüştür. 17 Aralık 1927'de Resmî Gazete ismiyle devam etmiştir.

Düstûr: Kanûn ve Tüzükler 1851 yılından itibaren herhangi bir isim altında yer almadan tabedilmiş, Ahmet Cevdet Paşa bunları Düstûr-u Atik adıyla 1863'de yayımlamıştır. Bu arada yürürlüğe giren kanûn ve nizâmnâmeler de ilâve edilerek 1866'da Düstûr adıyla yeniden yayımlanmıştır. 1863-1908 Birinci Tertip, 1908-1920 İkinci Tertip, 1920-1960 Üçüncü Tertip, 1960-1961 Dördüncü Tertip, 1962'den günümüze kadar Beşinci Tertip olarak yayımlanmıştır.

Burada görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti hukûkunda 1839-1851 târihleri arasında herhangi bir düzenlemenin olmadığı zannedilmektedir. Hâl bu ki Sultan Abdülmecit'in irâdesiyle, Tanzîmât'ın tatbiki ile ilgili neşredilen kanûn ve nizâmnâmeler bir araya getirilip kitap hâlinde her eyâlete gönderilmiştir. Edirne Eyâleti dışında, diğer eyâletlere gönderilen kitapların âkıbeti meçhûldür. Bu çalışmaya temel teşkil eden metin, Edirne Eyâleti'ne gönderilen el yazma kitaptır. Bu yazma eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi yazmaları arasında 3236 demirbaş numarası ile kayıtlı olup 581 sahîfedir. Metin dört ayrı rik'a ile yazılmış, kanûnnâmeler 157 başlık altında toplanıp ciltlenerek bir kitap hâline getirilmiştir.

² Eric Delassus, Droits de l'enfant, droits de la personne âgée, droits de la personne handicapée., Paris, 2012, p.

Tanzîmât Dönemine Ait Neşredilmemiş Osmanlı Nizâm-nâmelerinde Kadının Yeri

Bu güne kadar, söz konusu yazma eser dâhil, Tanzîmât'ın tatbiki ile ilgili olarak çıkartılan kanûn ve nizâm-nâmelerin tamamı üzerinde bir çalışma yapılmamış ve bunlar bir araya getirilerek değerlendirilmemiş olduğu gibi, bu kanûn ve nizâm-nâmelerin yazmalar hâlindeki külliyatları üzerinde de durulmamıştır. Konu üzerinde çalışan bilim insanları, bu yazma eserden haberdar olmadığı gibi Takvîm-i Vekayi` de yayımlanan kanûn ve nizâm-nâmelerin bir araya getirilmesiyle elde edilen bir çalışma olduğunu zannetmektedirler. Bu ifâde kısmen doğru olsa da her kanûn ve nizâm-nâmenin neşredilmeyip ilgili mercî`lere doğrudan gönderildiği, hatta ba`zı kanûn ve nizâm-nâmelerin başlığının bile olmadığı hakkında bilgi sâhibi olanlar azdır. Bu açıdan söz konusu eser önem arz etmektedir.

Bu yazma eserde yer alan kadın hakk ve hürriyetleriyle ilgili hususlar şunlardır.

Evkâf-ı Hümâyûn Lâyhası³:

“Arâzi-i Mirî’yede olduğu gibi, vakıf arazileri yalnız erkek evlada intikâl edebilmekte ise de, mirî arâzilerde yapılan son değişikliğe göre, vefat eden ana veya baba mülkiyetlerinde bulunan arâziyi oğluna veya kızına herhangi bir yolla intikal ettirebileceklerdir. Ancak bu işlemler için resm alınacaktır.”

Bu layiha ile 1847 yılından itibaren anne ve babaya ait her türlü taşınmazın, erkek ve kız çocuklarına eşit olarak intikal etmesi sağlanmıştır.

Arâzi ve Tapu Nizâm-nâmesi⁴:

“Mülk sâhipleri vefât ettiğinde mevârisin hem oğlu ve hem de kızına karşılıksız olarak geçeceği” ancak “bedel-i misli” adı altında yüzde beş kuruş harç alınması şeklindeki yeni bir uygulama ile kız çocuklarının da mirastan eşit pay alma esasına yer verilmiştir.

Çocuksuz kişilerin ölümlerinde mülkün, yakın akrabalık silsilesine göre öncelik tanınarak satılması, tâlib olan olmaz ise dışarıdan birine satılması, bu durum da gerçekleşmez ise müzâyedeye çıkarılarak değeri üzerinde satılması gibi mülk alım satımlarındaki esaslar sıralanmıştır.

Karântina Talim-nâmesi⁵

Bir beldede vebâ ve benzeri bir hastalık ortaya çıktığında, hastalık tamâmen o belden kalkıncaya kadar, beldenin dışındaki yakın bir mahalde karântina merkezlerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu merkezler hastalığın bulunduğu mahalle girip çıkacak olan kişilerin belli bir süre gözetim altında tutulduğu bir nev’î müşâhade merkezleridir. Mezkûr mahal ile teması olan kişiler bu karântina merkezinde on beş gün müşâhade altında tutulduktan ve artık hastalık taşımadığına kanaat getirildikten sonra gitmesine izin verilecektir. Karantina altına alınan kişilerin karântina süresi sonunda yol tezkerelerine şerh konularak artık hastalık taşımadığını belirtip müşâhade altına girmemiş olan ve gizlice seyahat etmek isteyen kişiler ile teşhis etme kolaylığını sağlayıcı tedbirler düşünülmüştür.

Kadın hastalar için de benzer hükümlerin uygulanması kararlaştırılmıştır. Ancak kadınlarda tabip ile hasta arasında irtibât sağlayacak aracı bir kadın tayin edilmesi kuralı konmuştur.

Her hangi bir hastalık hâlinde kadınların erkeklerden ayrı tutulmayıp cinsiyet farkı gözetilmeksizin gereken işlem ne ise o yapılmıştır.

³ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât, s. 47-53.

⁴ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât, s. 69-73

⁵ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânin ve Nizâmât, s. 114-129

Arâzi Kanûnnâmesi⁶:

Cemâziyel-evvel 1263 / Nisan 1847 târihinde yürürlüğe konan bu hükümlerin uygulamada eksiklikleri olduğu görülmüş ve Padişah'ın emriyle kadı ve müftülere yeniden incelettirilip eksik görülen yerler Muharrem 1264 / Aralık 1847 târihinde tamamlattırılmıştır. Fakat bu değişiklikler de ihtiyaca cevap vermemiş ve 23 Rebî'ül-evvel 1265 / 16 Şubat 1849 târihinde yeniden bir düzenleme yapılmıştır.

Ölen kişinin çocukları var ise, kardeşler arasında mirasın nasıl paylaşılacağı ve mirasın çocuklara intikâl sürelerinin ne kadar olacağı, mirasın kız kardeşler arasında nasıl taksim edileceği hükme bağlanmıştır. Babaları bir olup anneleri ayrı olan kardeşlerin mirastan nasıl yararlanacağı, anneleri bir olan kardeşlerin mirastaki paylarının ne kadar olduğu belirtilmiştir.

Çocuğu olmayıp ölen ancak hayatta olmayan oğlunun kızı yani kız torununun mirastan nasıl istifâde edeceğine dâir hükümler tek tek ele alınarak incelenmiştir. Burada murisin yalnızca kendi kızına değil kız torununa da miras bırakacağı hükme bağlanmıştır.

Askerî Sınıfların Düzenlenmesi Hakkında Ta`lîmnâme⁷

Muvazzaf askerlerin görevleri gereği sürekli yer değiştirmeleri sebebiyle çoluk çocuğunun madur olmaması için maaşları başka yerlerden alınabilecektir. Redif askerlerinin ihtiyaç hâlinde geçim sıkıntısı çekmemesi veya fakirliği sebebiyle toplumda rencide olmamaları için belli bir miktarda “nân-ı garîz” adı altında iâşe alabilecekler ve hastalıkları hâlinde tedâvileri yapılacaktır.

Erkeklerin askere gitmeleri neticesinde, geride kalan eş ve çocuklarının iâsesi devletçe sağlanmıştır. Burada da cinsiyet ayrılığı yapılmamıştır.

Kura İle Asker Alımı Kanûnnâmesi⁸

Kanûnnâme 1262 / 1846 yılında yürürlüğe konmuş daha sonra son kısmına 23 Muharrem 1265 / 19 Aralık 1848 yılında bir bölüm ilâve edilmiştir.

Bir kısım kişiler özel sebepleri dolayısıyla muvazzaf askerlik görevinden muaf tutulmuştur. Askerlikten muaf tutululardan bir kısmı ilmî, dinî ve hukûkî işlerin aksamaması için bu görevleri yapan müderrisler, medrese öğrencileri, hocalar, müezzinler, hâkimler ve nâiblerdir. Diğerleri ise, 1-15 yaşları arasında bulunan çocuklardır. Yetmiş yaşını geçmiş ve bakıma muhtaç olan kişilerin tek çocukları muaf tutulmuştur. Ayrıca kendisine bakacak kimsesi bulunmayan dul kadınların tek erkek çocuğu askerlikten muaftır. Yağma ve baskınlara müsâit konumdaki müstakil evi bulunanların çocukları askere alınmayacaktır. İki oğlundan birinin askerde olması ve ailenin yanındaki diğer ikinci oğlu askere alınmayacaktır. Askerde iki oğlunu kaybeden ailelerin geriye kalan diğer oğlu askerden muaftır. Sara ve benzerî hastalığı olduğunu doktor raporuyla belgeleyen kişiler askerlikten muaf tutulmuştur.

Asker alımında da kadın erkek ayrımı yapılmamış hatta kadınlara pozitif ayırım yapılmıştır.

Karâvolhâne (Karakol) Hakkında Nizâmnâme⁹

⁶ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 175-210

⁷ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 215-245

⁸ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 215-284

Tanzîmât Dönemine Ait Neşredilmemiş Osmanlı Nizamnâmelerinde Kadının Yeri

Karakol zâbitleri, yaşlı, güçsüz ve hasta gibi yardıma muhtaç kişilerin yollarını kaybetmesi, kış, soğuk, yağmur gibi durumlarda acze düşmeleri durumunda bu insanlara yardımcı olacaklardır.

Gece sokaklarda kalan kadınlar hangi millete mensub olur ise olsunlar, sokakta kalış sebebi sorulduktan sonra hakkında iyi kanaat hâsıl olması durumunda yanına bir bekçi verilerek evine gönderilecektir. Ancak kadının evi uzak ise mahalle muhtarlarından birinin evine veya mahalle imamına misafir ettirilecektir. Ehl-i ırz olmayan bir kadın ise büyük karakollara sevk edilecektir.

Herhangi bir sebepten dolayı sokakta kalan kadınların korunması ve bu durumda din ayrımı gözetilmesi esası getirilmiştir.

Ticâret Kanûnnâmesi¹⁰

Osmanlı Devleti'nin ticaret sistemine bir düzen getirmek amacıyla Rebûl-âhır 1265 / Mart 1849 târihinde yürürlüğe konan bu kanûn ile kadınlara ait mülkiyet hakkı her vaziyette güvence altına alınmıştır.

Bir kimse iflâs ettiğinde zevcesiyle olan nikâh nasıl yapılmış olursa olsun, zevcesinin tasarrufunda bulunan mal ve emlak gerek hibe ve gerekse diğer hangi yolla elde edilmiş olur ise olsun, iflâs işlemine dâhil edilmeyip zevce üzerinde kalacaktır.

Mu'ahharen Kaleme Alınan Zübde-i Kanûn-ı Cezâ ve Ba'zı Refte Refte İcâbı Ma'lûm Olan Fıkarât ve Ahkâm-ı Mübeyyen Zeydir¹¹

“Gerek ehl-i İslâm gerek re'âya kızlarının buldukları memleketin mahkemesinden başka kazâ-i âher mahkemesinde 'akd etmek zu'miyle kaçırmak veyâhûd memleketden hârice çıkarmak misüllü vaz'-ı nâ-marziyyeye cesâret edenler olur ise tutulup keyfiyetleri mahallî mecliste tahkik olunduktan sonra mensûb olduğu sancak meclisine bâ-mazbata inhâ olunarak o makuleler li-ecl'it-te'dib mahallinde nizâma altı mâh hapisle mücâzât oluna ve o misüllülerden birisi kaçırdığı kızı kazâ-i âher mahkemesine götürür ise kefâ'et maddesi bilinemiyeceğinden hükkâm efendiler tarafından 'akd-i husûsuna mesâ' gösterilmeyerek mülkiyye me'mûri tarafına bi'l-ihbâr tutdurulup mahallî mahkemesine gönderile.”

Din ayrımı gözetilmeksizin, kız kaçırmanın cezalandırılacağı hükmü getirilmiştir. Bu müeyyide de hür, köle veya cariye ayrımı diye bir tefrikte bulunulmamıştır.

Mürûr Nizâmı Ta'lîmnâmeleri

Üçüncü Mâdde:¹² “Devlet-i 'Aliyye tebe'asından ol vechle bir mahalden diğer mahalle gitmek isteyen şahs ol mahallin yerlüsünden olmayarak mechûl'ül-ahvâl olduğu hâlde sû'i tavr ve mu'amelesi meşhûd olmamış olduğuna dâ'ir ahâlîden ehl-i 'ırz iki nefer şâhid irâ'e eylemedikçe mürûr için tezkire verilmemesi.” Burada, şahitlik için kadın ve erkek ayrımı yapılmamıştır.

Beşinci madde:¹³ “Tâ'ife-i nisâdan tezkire ahzine muhtaç olanların... 15 yaşından küçük çocukları validelerine verilecek tezkirenin açık mahalline isimleri yazılarak tek tezkire

⁹ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 470-479

¹⁰ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 479-482

¹¹ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 27-33

¹² Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 88.

¹³ Tanzîmât-ı Hayriyyeden Sonra Neşr Olunan Kavânîn ve Nizâmât, s. 89.

verilmesi.” Kadınların ancak bir erkek ile yolculuk yapabilecekleri söz konusu olmayıp tek başına ve küçük çocuklarıyla birlikte seyahat etmeleri hükmü getirilmiştir.

SONUÇ

Söz konusu eser neşredilemediği için, başta hukûkçular olmak üzere, konuyla alakalı çalışma yapan bilim insanları yanlış kanaat ve verilerde bulunmuşlardır. Kadınların mirastan eşit olarak yararlanmaları, şahitlik yapmaları, yalnız seyahat etmeleri gibi Medenî Hukûk ile ilgili hususların 1926 yılında yürürlüğe konan Medenî Kanûn ile verildiği düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin medenî hukûk alanındaki ilk yazılı metin, 1868-1876 târihleri arasında hazırlanan, 1851 maddeden oluşan ve bir giriş, 16 kitapta toplanan Mecelle-i Ahkâm-i Adliye'dir¹⁴.

Mecellede, fert, aile, vakıf, vasiyet, vesâyet ve mîras ile ilgili hükümler bulunmamaktadır. Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon dağılmayıp bu başlıklar altındaki hükümleri de kitaplaştırmak için çalışmalarına devam etmişler ise de sonuçlanmamıştır. Osmanlı Devleti, Medenî hukûk ile ilgili hususları şer'î esaslara (fıkıh) göre geleneksel tarzda tanzîm etmiş, Tanzîmât döneminde ise batı hukûk kaidelerini benimsemeğe başlamıştır. Bu hususlar Mecelle'de bulunmadığı için bu ara dönemden habersiz kalmıştır. Mecellede olmadığına göre, Tanzîmât öncesi medenî hukûk hükümlerinin aynen devam ettiği zannedilmiştir. Türk Hukûk Târihi için 17 Şubat 1926 târihli Türk Medenî Kanûnu ile kadın ve erkek eşitliğini sağlayan ilk düzenleme olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi 1839-1851 yılları arasında neşredilen 157 kanûn ve nizâmname ile kadınlara, erkekler ile eşit şahitlik, seyahat etme, mirastan yararlanma, özel mülkiyet edinme, mağduriyetini giderme, can ve iffetinin korunması gibi haklar verilmiştir.

¹⁴ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Der saadet, 20 Şevval 1293 (8 Kasım 1876)